

A TANYAVILÁG FENNTARTHATÓ FEJLESZTÉSÉNEK KERETEI SZENTES PÉLDÁJÁN

„A tanya - mint hagyományos gazdálkodási, települési és létforma - a magyar társadalmi, településszerkezeti- és gazdaságtörténeti örökség több évszázados múltra visszatekintő része. Sajátos társadalom-földrajzi, építészeti, nyelvi, néprajzi és tájképi sajátosságai révén a tanyás településrendszer a magyar nemzeti örökség, ezzel együtt pedig az európai örökség részét képezi.” (49/2009. (V. 27.) OGY határozat a tanyák és tanyás térségek megőrzéséről, fejlesztéséről)

BEVEZETÉS

A tanyavilág szerves részét képezi az alföldi tájnak. A XX. század második felétől tudatosan készítettek, készítenek olyan jogszabályokat, amelyek nem számolnak a lakott határ jelentette kihívásokkal. A területrendezési tervek, tájvédelmi területek kezelésére vonatkozó szabályok, a vízügyi előírások, a szociális ellátás előírásai nem számolnak az alföldi települések külterületein élő mintegy 200.000 főnyi lakossággal. A fenntartható fejlődés elvének érvényesülésével a mainál meghatározóbb szerepe lehetne a külterületi lakosságnak a tájkép és a vidéki értékek megőrzésében, sőt hasznosításában.

A területi tervezés során nem csak a városi terek rendezésével, fenntartásával kell számolni, hanem a vidéki térségek megújításáért is tenni kell. Habár megfogalmazásra kerülnek a vidéki térségekkel kapcsolatos – tehát külterületeket is érintő – célkitűzések, de a gyakorlatban ezek előre vivő szerepe kevésbé tapasztalható. A tervezési dokumentumok nem mérik fel a külterületek természeti, táji és kulturális örökségét, sem az ott élő népesség szociális állapotát és valódi igényeit, szükségleteit. Fontosnak tartjuk, hogy olyan fejlesztési dokumentumok, ún. külterület fejlesztési koncepciók szülessenek, amelyek számolnak ezen társadalmi-, gazdasági, természeti, geográfiai adottságokkal és a fenntartható fejlesztés elvének szellemében fogalmaznak meg fejlesztési célokat.

A téma feldolgozása során áttekintettük a vonatkozó jogszabályokat és tervezési dokumentumokat, illetve terepbejárást végeztünk, interjúkat készítettünk a szentesi külterületen élőkkel, valamint az illetékes helyi szakemberekkel is (tanyagondnok, falugondnok, a szociális és műszaki osztályon dolgozókkal), akikről egyúttal statisztikai adatokat is szolgáltattak a külterületen élőkéről.

A tanulmány során áttekintjük a tanyavilág funkció változásának okait és következményeit, különös tekintettel a szentesi tanyavilágra. Javaslatokat igyekszünk megfogalmazni arra vonatkozólag, hogy egy külterület-fejlesztési koncepciónak milyen célokat és feladatokat kell megfogalmaznia a tanyavilág jövőjére vonatkozóan a fenntartható fejlődés elvének szellemében, amit külföldi példákkal is illusztrálunk.

A SZÓRVÁNYOK HELYZETE A NYUGATI VILÁGBAN

A köznap szöveghasználatban a tanya és a szórvány kifejezéseket szinonimaként használjuk, amelyekkel a legtöbb emberi tartózkodást szolgáló külterületi létesítmény leírható, függetlenül a használat jellegétől. A magyar közvélemény szemében a tanyák alacsony presztízsű települések, amelyek nem rendelkeznek a legújabb társadalmi és műszaki vívmányokkal és az alapvető szolgáltatások (ivóvíz, áram, posta) is hiányoznak. A közvélekedés a tanyát egy civilizációnk által meghaladott és szegénységet konzerváló, jellegzetesen magyar településformaként azonosítja, amely csak a magyar modernizáció megkésettisége és hiányos mivolta miatt lehet még jelen napjainkban is az Alföldön. Azonban a tanyához hasonló szórványokat szinte Európában és az amerikai Közép-Nyugaton is találhatunk. A szórvány településforma nem magyar sajátosság ugyanakkor a tanya, mint településforma kialakulása és története, alföldi jellege miatt egyedinek tekinthető. A nyugati tanulmányok és tervezési dokumentumok kifejezetten hegyvidéki

¹**Hornyák Sándor, Korom Annamária:** *Szegedi Tudományegyetem, Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék*
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

E-mail: hornyaks@jgyp.u-szeged.hu; korom.annamaria@jgyp.u-szeged.hu

szórványokkal foglalkoznak, de jól példázzák, hogy tudatos tervezéssel, a helyi adottságok hatékony kihasználásával képesek a modernizálódásra és tulajdonosaik egzisztenciális biztonságának megteremtésére.

A második világháború utáni években a nyugat-európai szórványvidékek a magyarországihoz hasonló kihívásokkal kerültek szembe. Az 1950-es évek gazdasági fellendülésekor létrejött ipari munkahelyek vidéki emberek százezreit vonzották a városokba. A nyugati szórványok fogyásnak indultak és elhelyezkedésüktől függően elveszítették lakosságuk jelentős részét. A piacozó helytől való távolság, az infrastruktúra hiányosságai, a mezőgazdasági termelés bizonytalansága, a mezőgazdasági nagyüzemek és élelmiszer-import által generált piaci verseny, illetve a szórványok modernizálásának nehézségei voltak azok az okok, amelyek miatt a nyugati szórványok veszíteni kezdtek népességükből. Az Egyesült Államokban az USDA (United States Department of Agriculture) szerint 1935 és 2000 között felszámolódott a farmok kétharmada.² Németország északi részén is gyorsan csökkent a mezőgazdasági őstermeléssel foglalkozó települések népessége, Svédországban és Franciaországban is nagyarányú városba költözés indult el az addig döntően szórványokban élő vidéki népesség részéről. A nyugati államok kezdetben a városi terek túlterhelését igyekeztek kezelni, és a vidéki térségeket érintő fejlesztési tevékenységek csak a 1960-as évektől figyelhető meg. Az 1970-es évektől a szakemberek a vidéki térségek felé irányuló áramlásra lettek figyelmesek, amely egyúttal a népesség számának stabilizálódását, gazdasági aktivitásának fokozódását is jelentette. Egyrészt az agglomerációk kibővülő szuburbán övezetében indult meg a lakosságszám növekedése, amely nem csak a kisebb városokat és falvakat érintette és jelenleg is érinti, hanem a szórványokat is. Másrészt a szuburbán zónákon kívül eső területeken, ahol kedvezőek az adottságok a speciális, tájra jellemző termékek előállítására és az idegenforgalomra. (Pitte 1999; Bessy-Pietri – Hilal – Schmitt 2000)

1. kép: Serbannes-i szórvány (hameau), Allier megye, Franciaország, 2007 (készítette: Korom A.)

Bár ez nem minden térségben játszódott le és játszódik le azonos módon és eredménnyel, ez újabb lendületet adott a vidéki térségekre irányuló fejlesztési törekvéseknek, melyek főbb elvei az EU szintjén is megjelentek 1996-ban a Cork-i Nyilatkozatban. Érdekes módon a vidéki térségekre vonatkozó jogi környezet és tervezési módszerek az elmúlt évtizedben kezdtek tisztázódni és rendeződni több nyugat-európai országban is. Svájcban 1979-ben született az első szövetségi

² <http://www.usda.gov/factbook/chapter3.htm>,
http://www.agcensus.usda.gov/Publications/2007/Full_Report/Volume_1,_Chapter_1_US/st99_1_001_001.pdf

területfejlesztési törvény, melynek felülvizsgált változata 2000-be lépett életben a vonatkozó rendelettel együtt³. A törvény tartalmaz kifejezetten a szórvány településekre vonatkozó cikkelyeket is. Franciaországban pedig 2005. február 23-án fogadták el a vidéki területek fejlesztésére vonatkozó törvényt⁴, amelyben nincs kifejezetten szórványokra vonatkozó rész, viszont a revitalizációra szoruló vidéki térségek kategóriája alapvetően lefedi ezeket a területeket. (1. kép)

A TANYÁK HELYZETE MAGYARORSZÁGON ÉS SZENTESEN

Magyarország

A tanyavilágra a második világháborút megelőző korban szociális veszélyforrásként, egyszersmind a nemzeti erőtartálékként tekintettek a tanyavilágra. Ezen gondolat jegyében született meg a klebelsbergi korszak iskolafejlesztési és közrendvédelmi intézkedéscsomagja. A XX. század második felének marxista felfogású rendszerei a szórványtelepülésekre a proletariátus nyomorát konzerváló és a kis kapitalizmusok tízezreivel a rendszer kollektív jellegét fellazító objektumokként fogta fel a tanyavilágot, amely fizikai jellegzetességeinél fogva még a mezőgazdaság modernizációját is akadályozza.

Az 1950-es években tanyaépítési tilalmat vezettek be, majd a TSZ-ek megszervezésével megszüntették a tanyák gazdasági alapját jelentő mezőgazdasági birtokközponti szerepkört. Az 1968-as gazdasági reform, majd a tanyákat illető állami szigor 1974-es enyhítése ugyan beismerte a településpolitika tévedését, de nem jelentett teljes hátraarcot a korábbi tanyaellenes politikához viszonyítva. A korabeli magyar tanyavilág egy része még képes volt kedvezően reagálni a változások által jelentett lehetőségekre: az újrainduló háztájizás mellett egyre többen váltak TSZ-ek beszállítóivá, a melléküzemágak által előállított termékek (műtrágya, permetezőszer) megrendelőivé. A második világháború után tanyára költözött nemzedék kihalásával ekkoriban kezdődött az üdülő- és nyaralótanyák kialakulása is. Az 1990-es rendszerváltás idején sokan a tanyavilág újjáéledését várták, ám ez a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági folyamatok, illetve átgondolt állami szerepvállalás hiányában nem a várt módon történt meg.

A tanyavilág szert tett ugyan új szerepkörökre, ám ezek csak kisebb részben előremutatóak (gazdálkodó tanyák, üdülők, külterületi otthonok), nagyobb részben negatív folyamatok nyomjelzői. A tanyák népe nem csak előregedett a belterületek népéhez képest, de részben ki is cserélődött az elmúlt évtizedekben: a gettósodó panellakásokból menekülők, testi fogyatékkal élők, hitelben lakásukat elvesztők, a „rendszerváltozás vesztesei”. A sűrűsödő, egymásra rakódó problémákat a kutatók és az önkormányzatok munkatársai felismerték, de a külterületekre leselkedő veszélyek feltérképezéséhez, a problémakör megoldására tett kísérletekre nem volt meg a kellő akarat és összefogás.

A tanyavilágot érintően az állam nem indított a város(rész)rehabilitációkhoz hasonló nagyszabású célprogramokat, nem változtatták meg alapvetően az építési szabályokat. A külterületek világát érintő legjelentősebb fejlesztés a tanyagondnoki hálózat kiépítése és az elszigetelt tanyavillamosítási pályázatok voltak. A sajtóban rendszeresen megjelenő rokonszenvező deklarációkon kívül tényleges állami intézkedés, koncepció nem készült. Az egyes településeken vagy kistérségekben sem készültek a szórványok fejlesztésére koncentrálnó tervek. Történt mindez annak ellenére, hogy kutatók (pl.: Dr. Csátori Bálint által vezetett Tanyakutatás 2005⁵, Tanyakollégium 2002-2003⁶) jelezték a tanyavilág átalakulásának nem kívánatos jellegét.

Napjainkra egyértelművé vált, hogy a be nem avatkozás politikája, a „majd a piac mindent orvosol” paradigmába vetett hit csupán a gondok halmozódásához vezetett. Az önkormányzati

³ <http://www.admin.ch/ch/f/rs/c700.html>

⁴ <http://agriculture.gouv.fr/loi-relative-au-developpement-des,11499>

⁵ <http://www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas/>

⁶ <http://www.alfoldinfo.hu/tanyakollegium/>

dolgozók, tanyagondnokok, tanyán dolgozó gazdák egyre több környezeti, társadalmi és gazdasági problémával szembesülnek.

Szentes

Szentes városa hagyományosan tanyás város. A tanyák földrajzi elterjedése az elmúlt 200 évben szinte teljesen megváltozott. A szentesi tanyák elhelyezkedését vizsgálva azt láthatjuk, hogy a lakott külterületek súlypontja nyugatra, a mai város környékére helyeződött át. A Tisza-szabályozás előtt készített térképek szerint a város tanyáinak nyugati határa a Kurcától keletre eső magaslatok vonalában húzódott, a nagy kiterjedésű keleti határt (ma Eperjes, Fábiánsebestyén, Cserebökény) kitöltötték a tanyák. A Tisza szabályozása után a Kurca környezetében is megjelentek, majd az 1960-as években a nagyüzemesítés során elsősorban a város nyugati határában maradtak meg, míg az egykori keleti határrészek (ide értve a második világháború után önállóvá vált községek külterületét is) igen megritkult a tanyaállomány.

A tanyavilág kiteljesedése a XIX. században kezdődött, majd a 1945-öt követő földosztás alkalmával érte el legnagyobb népességét. A szentesi tanyák mezőgazdasági jellegű, igen változatos társadalmi összetételűek voltak. A tanyavilág lakosságának létszáma az 1960-as évek mezőgazdasági reformja miatt csökkenni kezdett és az 1990-es évek közepéig meredeken esett. Az 1990-es években a fogyatkozás megállt, azóta a város külterületének népességszáma stagnál.

A stagnálás azonban nem jelenti a város körüli populáció stabilitását. A tanyai népesség reprodukciós képessége igen alacsony, a természetes szaporodás nem képes az előregedett és kihaló generáció pótlására. A szentesi tanyavilágba hosszú évek óta nagy arányú bevándorlás figyelhető meg, amelynek forrása Szentes város és más környékbeli települések. A bevándorlás és a lakosság kicserélődése együtt jár a gazdasági aktivitás és a településsel szembeni elvárások megváltozásával, illetve a településen zajló aktivitás megváltozásával.

Szentes város külterületein a második világháború befejeződése után döntően mezőgazdasági jellegű településekkel találkozhattunk. Napjainkra a tanyák feladatköre jelentősen differenciálódott, a mezőgazdasági mellett megjelentek főként idegenforgalmi, lakó és kisebb részben ipari jellegű tanyák is.

Az elkövetkezendőkben Szentes külterületének állapotát mutatjuk be a táj, a gazdaság, a társadalom és a jogszabályi keretek főbb jellemzőinek tükrében.

A táj állapota

A tanyasi gazdálkodás vagy „nem” gazdálkodás jelentősen befolyásolja egy-egy határrész környezeti állapotát. A tanyagazda a föld tulajdonosával vagy a különböző szakhatóságok embereivel ellentétben állandóan a határban tartózkodik aktivitásával vagy inaktivitásával alakítja környezetét és ezzel visszahat saját életének és gazdálkodásának körülményeire is. A környezeti fenntarthatóság a tanyai gazdálkodás alapja.

Magyarországon a tanyás területeket leginkább a kiszáradás veszélyezteti, hiszen tanyás területeink zöme a szárazabbá váló éghajlat által leginkább veszélyeztetett homokhátságokon maradt meg. Ezzel szemben a Tisza völgyében fekvő Szentest leginkább a belvíz, ezen belül is a mély területeken megülő belvíz veszélyezteti. Szentes északnyugati határa – Magyarács – Magyarország legalacsonyabban fekvő területei közé tartozik. A korabeli térképek szerint a szentes környéki tanyák a belvíz ellen már az iparosodás előtti korban is védekeztek: elsősorban a lejtős, tereplépcsők szélén vagy kiemelkedő magaslatokon lévő helyeket ülték meg. A Tisza és a Körös szabályozása után a tanyák megtelepedtek a korábban árvizesnek számító alacsonyabban fekvő részekben is (laposok, pl.: Bányalapos, Csárdalapos), ám az újdonsült gazdák ezeken a területeken mikro- és középsztintű belvízgyűjtő hálózatot működtettek, amely egyszerre volt képes a víz gyűjtésére és raktározására. A szocialista táblásítás is a belvízvédelmi megfontolások mentén alakult: az új táblák mellé a korábbihoz hasonlóan kiépítették a gyűjtőárok-hálózatot. Az 1990-es rendszerváltozás után a gyűjtőárokrendszer tulajdonosi dezintegráción ment át. Az önálló helyrajzi számon szereplő árok több tulajdonos kezére kerültek, a földek tulajdonjogát megszerző gazdák pedig nem kívánták fenntartani az árokrendszert. A gyűjtőhálózat az évek során alkalmatlanná vált

feladata ellátására, ami hozzájárult a belvízhelyzet súlyosbodásához.

Jelentős környezeti kockázatot jelentenek a felhagyott tanyaépületek is. A gazda nélkül maradt tanyatelkek többé nem töltik be eredeti funkcióikat, hogy a gazdálkodás bázisául és az ott lakók lakóhelyül szolgáljon. A gazda nélkül maradt épületek állagának romlása gyorsan megindul. Az építési törmelék (az építés módjától függően) veszélyes hulladék lehet, a tanya eltűnése után még évszázadokig kockázatot jelent a szántóföldi művelésre (pl.: törmelék nehezíti a szántást). A súlyosabb környezeti kockázatot leginkább a tanyák hulladéklerakóvá válása hordozza magában. Igen sok felhagyott tanya válik illegális szeméttelppé, sok esetben a környezetet fokozottan veszélyeztető hulladékokat hagynak az udvaron, mint például olajjal szennyezett rongy, autógumik, lejárt szavatosságú vegyszerek. A lerakott hulladék nem csak gazdátlan, de az esetek meghatározó részében „láthatatlan” is. (2. kép)

1. kép: Pusztuló magára maradt tanyaépület Szentestől északra, 2010 (készítette: Hornyák S.)

A tanyavilágban keletkező agrár-környezetvédelmi problémák nem csupán a tanyás területeken találhatók meg, azonban a környezettel szoros kölcsönhatásban élő háztartásra és gazdaságra a környezet problémái gyorsabban hatnak vissza, mint a nem tanyás területeken. A tanyás területek legjellemzőbb agrár-környezetvédelmi problémái közé tartozik a gyepterületek gyakori égetése, túllegeltetése, esetleges feltörése; a szántók túltrágyázása, a szélrózsió elleni védelmet szolgáló erdősávok kiirtása, szántóterületbe vonása. (Kovács 2005)

Ugyanakkor a tanya meghatározó tájképi eleme az Alföldnek, sajátos esztétikai értéket hordozva, ami adott esetben piacosítható is, mivel történelmi- kulturális-építészeti örökség. Bizonyos értelemben ez már meg is történt a híres alföldi festők művein és a turisztikai kiadványokon keresztül. (Karancsi 2012)

Gazdasági keretek

Azok a tanyák sikeresek, akik megőrizték vagy újjá teremtették a szórványként való létezés gazdasági alapjait. A tanya hosszú története során mindig a mezőgazdasági termékek piaci célú termelésének helye volt. Hanyatlásuk akkor kezdődött, amikor a szórványoktól elvették a mezőgazdasági termelés lehetőségét, míg a legtöbb tanyával azokon a vidékeken találkozhatunk,

ahol a tanya meg tudta őrizni agrártermelési jellegét. A mezőgazdaság ma már csak igen korlátozott mennyiségben képes munkahelyek teremtésére, a mezőgazdasági munkahelyek egyik sajátos vonása pedig továbbra is a szezonális maradt. Napjainkban már nem lehet a mezőgazdasági őstermelés a tanyai gazdálkodás kizárólagos alapja, a tanyaélethez ma olyan feladatokat is magukra kellene vállalniuk, amelyek korábban szokatlanok voltak külterületen. Ilyenek a rekreációs, üdülő- és pihenőfunkciók, a nagyüzemi állattartás kihelyezése külterületre, illetve egyes belterületeken nem kívánatos ipari tevékenységek kihelyezése külterületekre.

Társadalmi keret

A külterületeken 1990 óta észrevehetően éleződnek a szociálisan feszültségek: szenvedélybetegek, mozgássérültek, betegség miatt elszegényedtek és az adósságválságba kerültek érkeznek a tanyavilágba. Számukra a tanya az önellátás lehetőségét ígéri, ahonnan számításaik ellenére már nincs visszaút a városba. A külterületek társadalmi feszültségei közé tartozik egyes dűlők gettósodása, kihalása, illetve a szinte mindenütt jelenlévő bűnözés.

A szentesi tanyavilág társadalmi napjainkban már az átalakulás utáni, szegmentált tanyai társadalmat mutatja, amelyben területileg egymás mellett léteznek különböző eredetű csoportok. Az egyik legjelentősebb csoport a gazdaságilag inaktív, idős tanyabeli emberek csoportja, a „régik tanyasiak”. A tanyavilág gerincét adó idősödő mezőgazdasági vállalkozók jelentik a tanyai kötődésű emberek másik nagy csoportját.

Az „új tanyasiak” két csoportra oszthatók. A városokból anyagi lehetőségeik és kényelmi igényeik miatt kiköltözők egyelőre még csak egy szűkebb csoportot alkotnak, akik főként a városperemi tanyázónában épített szuburbán jellegű házaikkal hívják fel magukra a figyelmet. A városokból a legnagyobb számban és főként a településektől távolabb, kedvezőtlen pozícióban elhelyezkedő régi tanyákat megszerző szegények egyre növekvő létszámmal vannak jelen a tanyavilágban. Jelenlétük sok helyütt vezet szociális feszültségekhez, a bűnözés megnövekedéséhez.

A tanyabeli lakosok problémáival elsősorban az önkormányzatok találkoznak, akik a külterületi lakossággal a tanyagondnokon keresztül tartják a kapcsolatot. Az önkormányzat nem tudja kontrollálni, hogy kik szerzik meg az üressé vált tanyákat és az illető képes lesz-e a tanyai gazdaság beindítására, a tanyatelek és környezete rendben tartására. A helyhatóság a tanyákkal elsősorban szociális problémák formájában találkozik. Mind az államnak, mind az önkormányzatoknak kevés lehetősége van a külterületeken zajló társadalmi lecsúszási folyamatok befolyásolására, bár ezen káros változások terheit ők is viselik.

Jogszabályi keretek

A tanyai életet befolyásoló jogszabályok – jelen állapotukban – kedvezőtlen környezetet szolgáltatnak a tanyavilág gazdasági-társadalmi megújulásához, vagy átszerveződéséhez. A jelen jogszabályi környezet nagy része a mezőgazdasági tevékenység hatékonyság-növelésére koncentráló szocialista felfogást tükrözi vissza, az elmúlt két évtized korszak-változását egyáltalán nem. A jogszabályi keretek igen kedvezőtlen és merev keretek, amelyeket városi szintű összefogás nem képes megváltoztatni.

A FENNTARTHATÓ FEJLESZTÉS ELVÉNEK ÉRTELMEZÉSE A KÜLTERÜLETEK KAPCSÁN

A fenntartható fejlesztés elve szerint az a cél, hogy a mai generációk úgy használják a javakat, hogy ne tegyék tönkre a jövő generációk lehetőségeit. Ez megfogalmazódik a Cork-i Deklarációban⁷ és A rurális térségek európai chartájában⁸ is. A rurális térségek fenntarthatóságának kérdése több oldalról is felmerül a két dokumentumban és meghatározó elemként jelenik meg a gazdasági és társadalmi változatosság kialakítása, valamint az ezt támogató jogi, tervezési,

⁷ www.celodin.org/files/hu/79.doc

⁸ www.celodin.org/files/hu/309.doc,

<http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=7441&Language=EN>

támogatói (pályázati) háttér létrehozása, amellyel növelni lehet a vidéki térségek életképességét. Véleményünk szerint a gazdasági, az ökológiai és a szociális-kulturális funkciók kapcsán nem csak a diverzifikáció megteremtése lényeges, hanem a meglévő vagy hajdan volt (a múlt megőrzése, gazdasági hasznosíthatósága szempontjából fontos) szerepkörök felelevenítése, élénkítése is iránymutató lehet. A tanyavilág kapcsán a következőket tartjuk fontosnak a fenntarthatóság szempontjából:

- az építészeti örökség védelme és megőrzése, hasznosíthatósága, a tájidegen építészeti megoldások kiküszöbölése;
- a még fellelhető tudás, termelési kultúra megőrzése, értékesíthetősége; új, jó gyakorlatok felfedezése;
- a táj védelme, megőrzése és hasznosíthatóság;
- a helyi társadalom megerősítése, új társadalmi szociális szövet építése, a megtartó társadalom kialakításának segítése;
- az infrastruktúra és az elérhetőség javítása.

A megfogalmazottak lényegében általánosan megfogalmazott célkitűzések, a kérdés milyen konkrét akciók vezethetnek el ezek megvalósulásáig.

Szentes esetében a helyi szakemberek és önkormányzati dolgozók szerint a tanyák fenntarthatóságának meghatározó eleme a gazdasági funkció, lényegében a termelékenységenek növelése. A helyi adottságokat tekintve, ez elsősorban a mezőgazdasági termékek volumenének és minőségének javulását, specializációját (speciális helyi termékek) valamint piacra jutásának feltételeinek javítását jelenti. A rekreációs és turisztikai funkciók egyelőre kiegészítő jövedelem forrást jelentenek, jelenthetnek, melynek szerepe abban az esetben tudna fokozódni, ha maga a város is vonzóbb turisztikai célponttá válna, adott esetben turisztikai termék csomag részeként, ehhez azonban, mind a szállás, mind a programok és szolgáltatások területén számos változtatásra lenne szükség – állítják a helyi szakemberek.

A külterület és egyúttal tanyák szerepének újra gondolása végett Szentes Város Önkormányzata, a szegedi JGYPK Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszékének és a VE-GA Gyermekek és Ifjúsági Szövetség együttműködéséből elindult egy kezdeményezés Szentes város külterület-fejlesztési koncepciójának elkészítésére. A 2011 november 3-án megrendezésre került szimpóziumon a koncepció előkészítése történt meg, melynek meghatározó eleme volt az érintett szakemberek tisztán lássák egymás külterületet érintő feladatait és az általuk fontosnak tartott célkitűzések is tisztázódjanak. Egyértelművé vált, hogy az egyes szakmai csoportok nem látják át egymás kompetencia területeit a tanyákra és külterületekre vonatkozóan, ugyanakkor a megfogalmazott igények és javasolt célkitűzések sok esetben fedik egymást, bár vannak karakteres ellentmondások is. Az elkövetkezendőkben a szimpóziumon elhangzottak fényében fogalmazunk meg néhány elgondolást.

A KÜLTERÜLET-FEJLESZTÉS NÉHÁNY MEGHATÁROZÓ ELEME A TANYÁK KAPCSÁN

Habár a hangsúlyt a helyi lehetőségekre és ezen belül a külterület-fejlesztési koncepció elkészítésének néhány meghatározó lépésére szeretnénk fektetni, ugyanakkor szükséges utalnunk néhány olyan momentumra is, amely az országos szintű teendőkre utal.

Az állami szerepvállalás keretében rendezni kellene a külterületekre (és egyúttal tanyákra) vonatkozó jogi háttér, szabályozásokat (pl.: építészetre, területhasználat), vagy Svédországhoz és Franciaországhoz hasonlóan érdemes lenne kifejezetten a vidéki és külterületi térségekre vonatkozó jogszabályokat alkotni. Egyúttal létre kellene hozni egy valódi, szakmai alapokon nyugvó és partnerségen alapuló tervezési rendszer. Ezen keretek között megszülethetnek a tanyákhoz kapcsolódó problémákat kezelni képes országos és helyi szintű külterületfejlesztési-koncepciók.

Az állam szerepvállalása Franciaországban

Franciaországban komoly jogi, szakmai intézményrendszere alakult ki a területi tervezésnek. Mondhatni a legfrissebb eleme a 2005. február 23-án elfogadott vidéki területek fejlesztésére vonatkozó törvény. A törvényben megfogalmazott célok megvalósítása a települési

együttműködésekre épít. A meghatározott hét stratégiai irány egyike a különösen érzékeny vidéki területek az ún. rurális revitalizáció zónái (zones de revitalisation rurale - ZRR) fejlesztése, melyek lehatárolásánál a demográfiai és a gazdasági-társadalmi kritériumok mellett intézményi kritériumnak is meg kell felelni: egy települések közötti együttműködést segítő közcélú szervezethez (EPCI) kell csatlakoznia. A kritériumoknak való megfelelés révén megkapja az érzékeny vidéki terület besorolást, és az ezzel járó törvény által biztosított adó és szociális kedvezményeket.

A vidéki területek fejlesztésére vonatkozó törvény további hat stratégiai iránya a foglalkoztatás támogatása; a mezőgazdasági és lovászati tevékenységek fejlesztése; az egészségügyi szolgáltatások erősítése; a közszolgáltatások fejlesztése; a vidéki építészeti örökség védelme és felújítása és a lakásállomány fejlesztése; a mezőgazdasági és a természeti területek megóvása és valorizációja. A törvény az EPCI-ken keresztül adókedvezményeket is biztosít a foglalkoztatottság növelését elősegítő vállalkozások és beruházások számára. Kiemelten kezelik a képzések fontosságát is, ami a szezonális munkások munkavállalási lehetőségeit bővíti.

A mezőgazdasági tevékenységek fejlesztése magába foglalja a fiatal földművesek letelepedésének támogatását, a mezőgazdaság sokfunkcióssá tételét, a lovas-, az agroturizmus és az egyéb szabadidős tevékenységek lehetőségeinek bővítésével. A mezőgazdasági és a természeti területek megóvása és valorizációja több törekvést is magába foglal. Egyrészt az elővárosok területigényével szemben meg kell óvni az ott található mezőgazdasági területeket. Másrészt a különleges természeti területek esetében (pl.: regionális vagy nemzeti parkok) meg kell teremteni a megfelelő egyensúlyt a mezőgazdasági, az erdészeti, a pásztor és a vadászati tevékenységek között. Figyelemmel kell lenni a túra útvonalak fenn- és rendbe tartására is. A hegyvidékek és a vizes területek (mocsarak, mangrovék, tőzeglápok) degradáció elleni védelme érdekében pedig összehangoltabb együttműködést kell kialakítani.

Az egészségügyi szolgáltatások fenntartásának és javításának egyik megoldását abban látják, hogy vonzó körülményeket kell teremteni a fiatal orvosok, orvostanhallgatók számára. A közszolgáltatások újjászervezése pl.: „közszolgáltató házak” segítségével, ahol az alapszolgáltatások (posta, iskolai buszjáratok) biztosításán túl helyet kapnak a magánszolgáltatók is, ezáltal is csökkentve a fenntartási költségeket.

A vidéki építészeti örökségek védelmén túl fontos feladat a lakásállomány fejlesztése, ezen belül a megfelelő minőségű szálláslehetőségek biztosítása elérhető áron a turisták vagy a szezonális munkások számára. Fontos kérdés az egyedi természeti területeken (pl.: hegyvidéken és tavak környékén) létesülő szálláshelyek szabályozása is. Ennek megfelelően az építészeti törvényt és előírásokat is módosították.

A 2005.évi törvény - amit azóta többször is módosítottak a tapasztalatok figyelembe vételével - megteremti azokat a törvényi kereteket, amely lehetővé teszi a vidéki térségek, így szórványtelepülések számára is azt, hogy elzártságuk mérséklődjön, vonzóbbá váljanak a fiatalok számára és egyúttal a kis- és közép vállalkozások számára is, tehát gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból is fenntarthatóbbá váljanak.

Három pillér

Véleményünk szerint a külterület és egyúttal a tanyák fejleszthetőségét és fenntarthatóságát három alappillér megteremtése garantálhatja: egy konzultációs fórum, egy koordináló szervezet és a külterületen élők aktív partnersége. E három pillért érdemes lenne országos és helyi/kistérségi szinten is létrehozni.

Konzultációs fórum

A külterületet érintő ügyek megtárgyalására rendszeres fórumra lenne szükség, ami lehetőséget teremt az érintettek – ott élők, szakemberek, hatóságok, szakhatóságok, különféle szervezetek – találkozására. Franciaországban területi szintektől függően több olyan intézmény is működik, amely lehetőséget biztosít a konzultációra. A regionalizmus és regionalizáció elveinek megfelelően regionális és országos szinteken is találkozunk ilyen fórumokkal, amelyekben

megjelennek a helyi képviselők és a civil szervezetek is. A teljesség igénye nélkül kettőt emelünk ki:

- CNADT⁹, az állam tanácsadói apparátusának a része, mely hozzájárul a fenntartható területfejlesztési és területrendezési politikák kidolgozásához. Elnöke a miniszterelnök, helyettese a területfejlesztéssel megbízott miniszter és tagjai között vannak még például egyes minisztériumok képviselői, szakmai szervezetek, szakszervezetek és kamarák képviselői, regionális és megyei közgyűlések elnökei és települési polgármesterek is.

- UNADEL¹⁰, melynek tagjai például önkormányzatok, helyi közösségek és szervezetek, települési közösségek, tájegységi szerveződések, képzési központok, tervező irodák, stb. Az UNADEL többek között tagja a CNADT-nak, és feladatai többek között: fórum a helyi szereplők számára találkozásra és gondolatcserére; információ áramoltatás; adatgyűjtés, kutatás és tanulmányok készítése; részvétel a területfejlesztésre vonatkozó politikák véleményezésében.

Esetünkben ezen szimpózium tekinthető egy ilyen konzultációs fórumnak.

Helyi szinten a települési együttműködések¹¹ és még inkább a tájegységi szerveződések¹² azok, amelyek akár a közigazgatási határokat is átlépő területi tervezés és fejlesztési törekvések konzultációs fórumai. Az előbbi inkább az önkormányzati szféra tagjait és érdekeit fogja össze, míg az utóbbinak tagjai lehetnek például civil szervezetek és a nemzeti parkok is.

Azt gondoljuk, hogy a nyugati mintákból kiindulva, hazánkban is először a települési szintű igényeket és adottságokat kellene felmérni, majd a hatékonyabb tervezés, forrásszerzés és helyi a termékek hatékonyabb piacra juttatása érdekében a mikro-regionális (kistérségi) szintű együttműködések erősítésére lenne szükség.

Koordináló szervezet

Olyan szervezet, amely képes megszervezni a konzultációs fórumot, biztosítani annak szakmai háttérét, sőt adott esetben a legérzékenyebb résztvevői kör, a külterületen élők tájékoztatását, fejlesztését is. Maga az UNADEL is végez hasonló tevékenységet uniós pályázatok révén (Magyar 1999). Szentés Városa kapcsán a VE-GA Szövetség és a JGYPK Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszéke vállalta fel ezt a szerepet és kezdeményezte a szimpózium létrejöttét, ami reményeink szerint kezdete egy konzultációs fórum sorozatnak.

A külterületen élők érdemi, aktív partnersége

A külterületen élőket olyan helyzetbe kell hozni, hogy érdemi és aktív partnerek legyenek a külterületet érintő fejlesztési tevékenységekben. Jelenleg ugyanis csak egy szűkebb réteg az – tehetősebb gazdák és kiköltözők –, amely vélemény alkotói helyzetben van, míg a többség néma elszenvetője a magasabb szinteken hozott döntéseknek. Az okok hátterében a szociális háttér és a megélhetési nehézségek, valamint a képzetlenség, az információk és a partnerség hiánya áll.

⁹ Conseil National d'Aménagement et de Développement du Territoire – Országos Területrendezési és -fejlesztési Tanács

http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexteArticle.do;jsessionid=9EDE7D2CA8C101596FA42F2578A2E9D4.tp djo13v_2?cidTexte=JORFTEXT000000401856&idArticle=LEGIARTI000006344096&dateTexte=20000920&categorieLien=cid#LEGIARTI000006344096

¹⁰ Union national des acteurs et des structures du développement local – Helyi fejlesztési intézmények és szereplők országos uniója. http://www.unadel.asso.fr/dossiers/dossiers.php?id_dossier=300

¹¹ communauté des communes (Écrement 2001; Korom 2008)

¹² pays: a „tájegység” geográfiai, kulturális, gazdasági és szociális kohéziót mutató tervezési tér, ami nem közigazgatási egység. Résztvevői az érintett települések és szervezeteik, a regionális- és megyegyűlés képviselői, a regionális gazdasági és szociális tanács képviselői, a régió prefektusa és az állam dekoncentrált közigazgatási szervei, valamint az érintett regionális természeti parkok felelősei és olyan egyesületek és szocio-professzionális aktorok, akik aktív részesei a területfejlesztésnek. Az érintettek közül áll föl az adott tájegység fejlesztési tanácsa, amely egy találkozási, kommunikációs, konzultációs fórum. Döntéshozói hatalma nincs, de javaslattevő szerv, és ennek szellemében számos a tájegységet érintő projekt születik itt, illetve kerül megvitatásra. (Écrement 2001; Korom 2008)

Részen állami támogatással, másrészt civil szervezeti háttérrel, önkéntes munka és uniós pályázatok segítségével megteremthetők lennének a külterületi humánerőforrás fejlesztés feltételei. Persze mindez akkor hatékony és hoz tartós eredményeket, változásokat, amikor nem ad hoc akciókról van szó, hanem több éven át tartó, tervezett és visszacsatolásokkal bíró folyamatról.

KÖVETKEZTETÉSEK

Szentes város külterületén zajló társadalmi, gazdasági folyamatok mindazon jellegzetességekkel bírnak, amit az alföldi tanyás határral rendelkező városok: hagyományos tanyai funkciók és termékek egy részének megszűnése, a modern tanyai funkciók (külterületi nyári otthon, idegenforgalmi funkció, stb.) megjelenése, egyes szórványok építészeti állapotának romlása, egyidejűleg vannak jelen a városokból kiköltöző gazdagok hivalkodó kúriái és a szegregált, külterületi csapdába futott szegények viskói, stb.

A tanyák elleni diszkrimináció állami szinten ma már nem érvényesül, viszont a külterületeken illetékes szervezetek, hatóságok számára még mindig nehézséget jelent a szórványok léte. A szolgáltatók számára a külterületek ellátása elég bevételt nem termelő tevékenység, és az önkormányzat és a hatóságok számára is plusz munkát jelentenek, jelentősebb mellérendelt forrás nélkül. Az egyes szakmai csoportok feladatait ugyanakkor az is nehezíti, hogy nem látják át egymás kompetencia területeit a tanyákra és külterületekre vonatkozóan, ahol nem csak átfedések, de olykor karakteres ellentmondások, érdekellentétek is vannak.

Sok esetben a helyi szereplők akaratán is múlik, hogy egy-egy külterületet érintő tevékenység mennyire illeszkedik a táj adottságaihoz, vagyis mennyire számol annak természeti, kultúrtáji adottságaival és az ott élő helyiek jellemzőivel. Az is egyértelművé vált, hogy ahhoz, hogy a külterületeken élők ne csak gondként jelenjenek meg, azért maga a helyi társadalom, annak mérvadó szereplői is sokat tehetnek, erről árulkodnak a nyugati példák is, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati szórványok fejlődése egy gazdagabb társadalom és egy másik kor eredménye volt. Szerényebb mozgástérrel, de hasonló tudatossággal és célratöréssel Magyarországon is képesek lehetünk eredményt hozó fejlesztési tevékenységekre. A fentebb felvázolt három pillér - konzultációs fórum, koordináló szervezet és a külterületen élők aktív partnerségének megteremtése - , nem csak a tervezési folyamat hatékonyságát segítheti elő, hanem a helyi öntudat és tudatosság kialakulását és/vagy erősítését is. Természetesen elengedhetetlen, hogy legyen néhány olyan lokálpatrióta, mind a helyi politikusok, civilek és vállalkozók között, akik elindítják és fenntartják ezt a folyamatot.

Véleményünk szerint a három pillérre alapozott tervezési tevékenység eredménye a fejlődést és fenntarthatóságot képviselő tanyák arányának gyarapodása lesz. A tanyai gazdálkodás jelentette hátrányok mérséklődnek, a lakosság nem csak megújul, de képessé válik önmaga megújítására is. Ez esetben remény van arra, hogy a tanyák és társadalmuk nagyobb részének megújul, „eredeti” tanyás kultúrtáji funkcióikat (termelés, tájfenntartás és használat) megőrzése mellett az új szerepköröket is (természetvédelem, második otthon, tanya-turizmus) okosan befogadják.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BESSY-PIETRI, P. – HILAL, M. – SCHMITT, B. (2000): Recensement de la population 1999 - Évolutions contrastées du rural. *INSEE PREMIERE*. Juillet 2000 - n°726.
http://insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/ip726.pdf
- ÉCREMENT, B. (2001): *Város, lakás, közlekedés* (Franciaországi tapasztalatok). Falu Város Régió különszáma, Komáromi Nyomda és Kiadó kft., 27.p., 33.p.
- HORNYÁK SÁNDOR JÁNOS – KOROM ANNAMÁRIA (2010): Szentes város külterületének változásai. V. Magyar Földrajzi Konferencia. Pécs (megjelenés alatt)
- KARANCSI Z. - OLÁH FERENC (SZERK.) (2012): Szentes Város komplex külterület-fejlesztési koncepciójának előkészítése. Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft., Debrecen, p. 157.
<http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/foldrajz/files/kiadvanyB5sz.pdf>

- KARANCSI Z. (2012): *Tanyás tájkarakter, mint az Alföld jellegzetes tájképi értéke*. In.: Szentes Város komplex külterület-fejlesztési koncepciójának előkészítése. Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft., Debrecen, 142-146.p.
- KOROM ANNAMÁRIA (2008): A vidékfejlesztés stratégiája Franciaországban. In Orosz, Z. – Fazekas, I. (szerk.): *Települési Környezet*. Konferencia kiadvány, Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, pp. 321-327.
- KOVÁCS ATTILA DONÁT (SZERK.) (2005): *A tanyás térségek környezete*. Tanyakutatás 2005, Kutatási jelentések, 1.füzet, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét, pp.10-11. (<http://www.alfoldinfo.hu/tanyakutatas/tanyakutatas1.pdf>)
- MAGYAR, T. (1999): Franciaországi Tanulmány út. In G. Fekete, É. – Magyar, T. – Verebélyi, E. (szerk.): *Kistérségi Kalendárium*. KIFESZ, Miskolc, 57.p.
- PITTE, J.-R. (1999): *Les espaces ruraux*. Éd. SEDES, Paris. pp.70-87.

Internetes források:

- http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexteArticle.do;jsessionid=9EDE7D2CA8C101596FA42F2578A2E9D4.tpdjo13v_2?cidTexte=JORFTEXT000000401856&idArticle=LEGIARTI000006344096&dateTexte=20000920&categorieLien=cid#LEGIARTI000006344096
- <http://www.usda.gov/factbook/chapter3.htm>,
- http://www.agcensus.usda.gov/Publications/2007/Full_Report/Volume_1,_Chapter_1_US/st99_1_001_001.pdf
- <http://www.admin.ch/ch/f/rs/c700.html>
- <http://agriculture.gouv.fr/loi-relative-au-developpement-des,11499>
- www.celodin.org/files/hu/309.doc,
- www.celodin.org/files/hu/79.doc
- <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=7441&Language=EN>
- http://www.unadel.asso.fr/dossiers/dossiers.php?id_dossier=300